

12. Чернышенко В. В. Экзистенциальные основания молодежных субкультур: философско – антропологическая рефлексия: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «философская антропология, философия культуры» / Василий Васильевич Чернышенко. – Белгород, 2011. – 19 с.
13. Шабанов Л. В. Молодежная субкультура: социально – философский анализ: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. филос. наук: спец. 24.00.01 «теория и история культуры (по философским наукам)» / Лев Викторович Шабанов. – Томск, 2007. – 50 с.

Лазарева Алла Олексіївна, пошукач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1:13+130.2+124.5+165.2

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ»

В статті досліджується актуальність вивчення категорії «національний менталітет» у сучасній науці з точки зору різних наукових підходів: історичного, психологічного, культурологічного та соціально-філософського. Важливий акцент дослідження робиться на виявленні специфіки вивчення складових національного менталітету через такі наукові підходи, як культурологічний, генетичний, системний, структурно-філософський та інституціональний.

Ключові слова: національний менталітет, національна ментальність, національний характер, етнічна ментальність, цінності, структура національного менталітету, архетипи, стереотипи

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КАТЕГОРИИ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ»

В статье исследуется актуальность изучения категории «национальный менталитет» в современной науке с точки зрения различных научных подходов: исторического, психологического, культурологического и социально-философского. Важный акцент исследования делается на выявлении специфики изучения составляющих национального менталитета через такие научные подходы, как культурологический, генетический, системный, структурно-философский и институциональный.

Ключевые слова: национальный менталитет, национальная ментальность, национальный характер, этническая ментальность, ценности, структура национального менталитета, архетипы, стереотипы

SOCIO-PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE STUDY OF CATEGORY «NATIONAL MENTALITY»

The article explores the relevance of the study of the category of "national mentality" in modern science, from the point of view of different scientific approaches: historical, psychological, cultural and socio-philosophical. An important focus of research is on identifying the specific study component of the national mentality through such scientific approaches, namely: cultural, genetic, systemic, structural, philosophical, and institutional.

Keywords: national mentality, national mentality, national, ethnic mentality, values, and structure of the national mentality, archetypes, stereotypes

Національний менталітет – це важливий елемент, що розкриває сутність нації в аспектах свідомої та підсвідомої поведінки в суспільних групах. Така категорія набула значущості в сучасному культурному і національному просторі поряд з відповідними елементами ірраціональної сфери свідомості; міфологією, архетипами та стереотипами. Оскільки гуманізація суспільних відносин стала основною ознакою більшості сучасних культурних систем, то увага привертається до таких якостей, що допомагають зберігати людяність особи в сучасному технізованому суспільстві.

В науці на сьогоднішній день існує декілька підходів дослідження національного менталітету. Перший підхід - історичний, представниками якого виступають дослідники школи «Анналів» М. Блока, Ф. Ле Февра та інших. Такий підхід – це розгляд даної категорії як рівня свідомої поведінки

представників різних суспільних груп у відповідних історичних умовах. Люди, що жили в період Античності, мали власний менталітет, який складався з міфів, уявлень про події суспільні та політичні; дотримувались відповідної системи дій та зберігали традиції. Також, зрозуміло, власний менталітет мали люди й інших історичних епох.

Автор припускає, що певні символи менталітету збереглися дотепер у суспільствах, які існують на основі колишніх цивілізацій. Отже, і сучасне українське суспільство зберігає деякі риси національного менталітету, що сформувалися ще в період творення перших слов'янських держав.

О. Я. Гуревич, якому належить перша спроба зафіксувати риси категорії «менталітет», підкреслює, що менталітет виступає узагальнюючим засобом сприйняття світу, манерою почувати та думати, що характерно для людей певного історичного періоду [5, с. 42].

Інший підхід - психологічний, автори якого розглядають менталітет як психологічне відображення навколишнього світу. Менталітет наче наповнює змістом дії людей. Причому цей зміст, як правило, людиною не усвідомлюється. Однак, як вже доведено вченими, свідомо та підсвідомо поведінка формується і трансформується не сама по собі, а під впливом соціального середовища, і відбувається прямий взаємозв'язок між соціальною сферою суспільства та менталітетом.

О. В. Юревич виділяє психологічні компоненти, котрі складають сутність менталітету: 1) когнітивні компоненти – соціальні уявлення, свідомі й підсвідомі уявлення, установки, картина світу, уявлення, склад розуму; 2) його афективні та нормативно-ціннісні компоненти; 3) моделі поведінки, життєвий уклад, стереотипні реакції, життєвий уклад [6]. На основі наданої структури О. В. Юревич виділяє базові компоненти менталітету: колективна пам'ять, соціальні уявлення, установки та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, що їх закріплюють, норми, цінності та ідеали, національний характер і темперамент, мова, ментальні репрезентації культури, стиль мислення і соціального сприйняття, стійкі моделі поведінки, національна ідентичність [6].

Отже, психологічний підхід у визначенні категорії «менталітет» спирається на аналіз групового рівня його формування. Причому в якості груп, котрі впливають на формування національного менталітету, можуть виступати професійні, національні, етнічні, релігійні та інші групи [7, с. 8].

Проблема дослідження менталітету охоплює психологічний зміст процесів моделювання реальності у свідомості, детермінованих історичною та культурною специфікою людського існування, а соціально-філософська тематика передбачає вивчення репрезентативності дійсності у свідомості людей, котрі належать до окремої спільноти, та вплив цієї свідомості на подальший розвиток суспільства і національної спільноти зокрема.

Ще з самого початку виникнення проблематики дослідження менталітету та його структури вчені акцентували увагу на існуванні трьох типів ментальних процесів: короткочасних, середніх за тривалістю та довгострокових [2, с. 5].

Короткочасні ментальні процеси характерні для історичного періоду, в умовах якого проживає спільнота; такі процеси призупиняються, як тільки змінюється середовище і умови існування, але вони впливають на формування середніх за тривалістю ментальних процесів. Наприклад, ментальні риси, притаманні статусним групам в період їх існування в суспільстві, досить сильно впливають як на свідомість самих членів цієї групи, так і на суспільні уявлення про неї. Та коли умови змінюються і деякі статусні групи зникають з соціальної структури, їх представники є носіями окремих ознак, що переносяться в новоутворені групи і впливають на їх діяльність в інших історичних умовах.

Так, соціальна група «аристократія», котра довгий час існувала в окремих типах суспільств, мала такі риси, як система цінностей та норм; кровні зв'язки, тобто аристократом не можна було стати, ним потрібно народитися; вони виконували тільки ті типи економічної та суспільно-політичної діяльності в суспільстві, що відповідали їх стану. В час же, коли така верства зникла з ієрархії соціальної структури, нові соціальні групи переймали систему цінностей, норм, традицій та символів. У сучасних умовах система цінностей, що була притаманна аристократії, асоціюється з якістю «інтелігентність». Однак сучасна інтелігенція так і не набула статусу аристократії.

Середньострокові ментальні процеси тривають і функціонують окремі періоди часу та можуть зберігатися і переноситися в нові умови. Таким чином, вони визначають поведінку та впливають на трансформацію свідомості наступних поколінь. Середні за тривалістю ментальні процеси впливають на створення довгострокових.

Так, соціальне явище – королівська влада – це колективні уявлення, які протягом століть панували над розумом і почуттями багатьох людей, що використовувалися монархією та духівництвом. Вона стала своєрідним уявленням особи та груп про королівську владу, пізніше і політичну владу взагалі, а отже показала, що будь-яка влада не може бути успішною доти, доки вона розглядається у відриві від того, як її розуміє суспільство [1, с. 36]. Деякі риси королівської влади

перенесені та відтворюються в діях сучасних політичних фігур.

Довгострокові ментальні процеси притаманні великим соціальним групам, що мають історичну традицію існування і збереглися у формальному вигляді в сучасних умовах розвитку суспільства, однак вони є носіями окремих рис, які зберігаються досить довгий період часу в свідомості особистості та впливають на перетворення не тільки особистості й невеликих спільнот, але й суспільства взагалі. Вони набувають форми символів, міфів та цінностей, що не тільки виокремлюють націю, але й впливають на трансформацію соціальних умов і відносин між людьми.

Завдяки цьому типу ментальних процесів забезпечується можливість соціальній групі та особі протистояти згубним суспільним змінам та запозиченням символів «чужих» культур і формування картини світу, що відображає навколишнє середовище у свідомості людини як представника соціальної спільноти. Сюди можна віднести культурну картину, релігійну, політичну, соціальну та мовну. Так відбувається перехід від моделювання картини світу в свідомості до переносу моделей на реальний світ, або зміну змісту в процесі діяльності. Людина отримує статус так званої ментальної істоти, що спостерігає світ крізь призму внутрішньої сутності [3, с. 8].

Таким чином, менталітет формується на основі образів свідомості, які сформовані досить давно, однак при відтворенні ситуацій у відповідних умовах вони знову відроджуються і використовуються у соціальній взаємодії. Хоча абсолютного відтворення не відбувається, але ж деякі риси зберігаються і визначають соціальну дійсність існування нації. В той же час, поруч з довгостроковими образами менталітету формуються нові, які дозволяють соціальній спільноті не тільки спиратися на попередній досвід, але й формувати новий, тим самим змінюючи світогляд, формуючи нові засади структури менталітету соціальної спільноти, в даному випадку – нації.

Визначене ментальними структурами пізнання є органічним в тому розумінні, що виявляє, а потім описує «образи», котрі мають власне природне життя, продуктом якого є наші думки та спостереження. Воно дозволяє формувати закони, як необхідні відносності, що витікають з природи речей [2, с. 45]. Так можна пояснити типові для будь-якої групи людей реакції на події, передбачити можливі реакції та варіанти їх поведінки, які часто виходять від прийнятих в даному соціокультурному середовищі орієнтирів, етичних норм, канонів, релігійних вірувань та досягнутих знань.

Психологічні аспекти аналізу акцентують увагу на специфіці психологічних рис національного менталітету: архетипах, стереотипах поведінки, міфотворчості, емоційності та рисах національного характеру як виявленню національного менталітету та національної ментальності як певного порядку життя, стану життя, стану мислення, рівня індивідуальної та суспільної свідомості, який характеризує психологічний стан особистості в суспільстві.

Соціально-філософські аспекти аналізу національного менталітету визначають його як соціальний феномен, котрий проявляється через світоглядні можливості нації, свідомість, прагнення до певних дій громадського волевиявлення та закріплюється інституціонально в системі цінностей і норм суспільного розвитку як фактор, спрямований на розвиток суспільства.

Соціально-філософський аналіз категорії «національний менталітет» передбачає дослідження цієї категорії як світогляду особистості, певного способу та порядку мислення, який стає основою для подальшого збереження і трансформації системи цінностей.

Соціально-філософський аналіз включає застосування таких підходів у дослідження національного менталітету: 1) культурологічний, або як називає його Н. І. Кресіна у дослідженнях національної свідомості, історично-культурологічний підхід [4]. Культурологічний підхід вперше був запропонований Н. Я. Данилевським і О. Шпенглером і використовувався для дослідження історії.

Культурологічний підхід в дослідженні національного менталітету акцентує увагу на дослідженні культурологічних аспектів аналізу національного менталітету як фактору соціокультурних змін через трансформацію національних традицій, цінностей, символів та певного іміджу нації у світовому товаристві.

В дослідження національного менталітету як соціокультурного феномену використовуються також такі підходи, як: генетичний підхід, який дозволяє розглянути національний менталітет з точки зору його формування, становлення та подальшого розвитку. Це особливо важливо у дослідженні даної категорії, адже нація проходить певні етапи формування і більшість набутих національних рис, в тому числі і менталітет формуються також проходячи крізь ці етапи.

Аналізуючи менталітет із застосуванням генетичного підходу, ми можемо виділити етнічну ментальність і національний менталітет, який формується на основі ознак етнічної ментальності.

Отже, аналізуючи менталітет української нації за допомогою генетичного підходу, ми визначаємо ознаки етнічної ментальності, які стають основою для становлення національного менталітету в

сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Системний підхід в аналізі національного менталітету передбачає дослідження національного менталітету як цілісної системи у сукупності її елементів.

Національний менталітет можна розглядати як систему, що включає складові елементи, до яких відносяться: притаманні цій культурі особливості сприйняття; способи та стилі мислення; типові форми емоційного реагування, переживання та відношення; характерні інтереси, мотиви, цінності, настанови, стереотипи, думки та переконання; комунікативні кліше; типи поведінки, що проявляються як форми активності або пасивності [2, с. 112].

Досліджуючи національний менталітет у сукупності з попереднім підходом можна розглядати національний менталітет у сукупності двох складових, таких як: національна ментальність і національний характер.

Структурно-функціональний метод досліджує менталітет як елемент більш складних соціальних систем, таких, як: нація та суспільство. Адже національний менталітет зберігає певну систему символів, які трансформуються у національну систему цінностей

Завдяки сукупності ознак менталітет спрямований на збереження цілісної структури нації та відтворення її елементів в системі соціальної реальності шляхом підтримки ціннісного значення у свідомості особистості та мотивації її діяльності в умовах, що змінюються. Реалізація цього процесу можлива через функціонування соціальних інститутів, шляхом перетворення символічної інтерпретації національних цінностей і закріплення цієї символіки в систему цінностей українського суспільства.

Ціннісний аспект функціонування соціальних процесів у відповідному соціальному середовищі є обов'язковим для аналізу національного менталітету, адже саме у структурних елементах даної категорії містяться символи, архетипи, традиції, які базуються на відповідній системі цінностей.

Ціннісна основа національного менталітету стає тією ланкою, яка пов'язує трансформаційні процеси в суспільстві та забезпечує певну стабільність, адже, як ми вже зазначали, національний менталітет містить у своїй основі як мінливі риси, що перетворюються під впливом соціальних умов, тому що нація входить до складу суспільства, а не навпаки, так і риси, що зберігаються у національному менталітеті незалежно від змін у соціумі.

Загальнолюдські цінності покладені в основу формування нації, адже кожна з націй має право на самозбереження, на життя, на захист власної культури та її розвиток, на розширення та урізноманітнення власного способу життя – це право кожної нації, покладене в основу боротьби проти асиміляції з іншими національними групами. Моральні та етичні принципи також зберігаються в національному менталітеті, адже вони складають основу соціальної взаємодії між представниками різних соціальних груп, які входять до нації. Моральні та етичні принципи формують світогляд нації у відповідних культурних умовах існування, адже, як ми з'ясували у попередньому параграфі, національна спільнота зберігає власні риси незалежно від країни, в якій вона перебуває в певних соціально-економічних умовах.

Моральні та етичні цінності є тією основою, в якій формується національний характер, тобто поведінка, що притаманна нації у відповідному середовищі.

Мораль та етика формують принципи толерантності й терпимості, які дозволяють співпрацювати націям та різним етнічним групам на єдиній території. Тобто моральні цінності забезпечують гармонійне поєднання загальнолюдських цінностей з національними.

Взагалі досить важко визначити межі в змісті самого національного менталітету, які б чітко виокремлювали одну групу цінностей від іншої. Тобто: що є ширшою за визначенням, а що – вузкою категорією, як перетинаються загальнолюдські, моральні, етичні та національні цінності, чи виключають одна одну тощо.

Моральні цінності містять в собі загальнолюдські, економічні, політичні, що впливають на поведінку соціальних груп у різноманітних соціально-економічних умовах. Ціннісна основа національного менталітету зберігається як цілісний образ у внутрішній структурі нації та її соціальній діяльності. Така цілісна ціннісна система зберігається протягом всього життя і переноситься у нові умови, якщо представники нації переїжджають жити на іншу територію і включаються до іншої національної чи культурної системи.

Ще один підхід, який можна застосувати у дослідженні національного менталітету як інституціонального фактору розвитку суспільства – інституціональний підхід. У сучасних умовах розвитку суспільства більшість змін соціально-політичного, соціально-економічного і соціокультурного порядку відбувається певним чином. Дослідники фіксують певне викривлення в системі цих перетворень, адже національний менталітет є певною матрицею, яка виступає мірилом

тих перетворень, що відбуваються через функціонування соціальних інститутів таких, як: сім'я, релігія, освіта, конституція.

Сучасні умови розвитку суспільства, що детермінують зміни в національній, культурній, освітній, економічній та політичній галузях, охопили світове співтовариство і визначають напрямки розвитку українського суспільства, тому українська нація знаходиться під впливом об'єктивних умов розвитку і намагається пристосуватися до них.

В той же час запозичення та використання всього чужого для української культури не можна розглядати лише з позитивного або негативного боку, адже старі традиції та норми, які були запозичені раніше, продовжують впливати на сучасність, а новації та риси нової типології розвитку, котрі перенесені в інші умови та середовище, привносять в систему розвитку сучасні тенденції та характеристики, тобто вимагають вироблення нових механізмів регулювання.

Окремі риси розвитку, традиції, мовні символи та системи релігійності, які проявляються в об'єктивних законах розвитку економічної та політичної галузей, що запозичені від західноєвропейських держав, яким українське суспільство намагається наслідувати, розвиваються швидше, ніж виробляються механізми регуляції поведінки в нашому середовищі.

Тому постає завдання вивчити старовину і те цінне, що було притаманне українцям з давнини, а потім трансформувати його і провести певні аналогії з сучасністю, використати на практиці. Це стосується не тільки культури і традицій, а й особливостей економічного розвитку та політичного управління.

Таким чином, інтерес до дослідження національного менталітету в сукупності його елементів та ступеню впливу на сучасний розвиток суспільства та української нації набуває все більшого значення, а підходи, котрі застосовуються, дозволяють виділити нові предметні галузі наукового дослідження національного менталітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А. Російська інтелігенція і ментальна альтернатива України. / А. Бичко/. – // Філософські обрії. – 1999. – Вип. 1-2. – С. 28–43.
2. Гнатенко П. И. Национальный характер: мифы и реальность. /П. И. Гнатенко/. – К.: Вища школа, 1984. – 151с.
3. Калина Н. Ф. Лики ментальности в поле политики. / Калина Н. Ф. Черный Е. Ф./ – К.: Агропромвидав Укр., 1999. – 184 с.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітологічний аналіз. /І. Кресіна/. – К.: Вища школа, 1998.– 392 с.
5. Лисий І. Менталітет і духовна культура українців. /І. Лисий//Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11-12. – С. 37–59.
6. Юревич А. В. Структурные элементы национального менталитета. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]://<http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n29/837-yurevich29.html>.
7. Юрій М. Г. Етногенез та менталітет української нації. /М. Г. Юрій/. – К.: Таксон, 1997. – 235 с.

Лисенко Елена Васильевна, доктор социологических наук, профессор кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 32.001.76:316.3(477)

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА ЭЛЕКТОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Статья посвящена анализу влияния сети Интернет как информационно-коммуникативного фактора на формирование электоральных предпочтений в условиях информационного общества. Выделяются различные факторы, влияющие на формирование электоральных предпочтений и электорального поведения. Обосновано, что сеть Интернет как фактор формирования политических настроений не только качественно видоизменяет старые представления, установки, стереотипы, но и формирует новые формы политического поведения, модели взаимоотношений между политическими институтами и индивидами. Проведён компаративный анализ данных национального экзит-полла и интернет-экзит-полла во время парламентских выборов 26 октября 2014 года, который свидетельствует о том, что электоральные предпочтения интернет-избирателей Украины отличаются от электоральных предпочтений граждан украинского